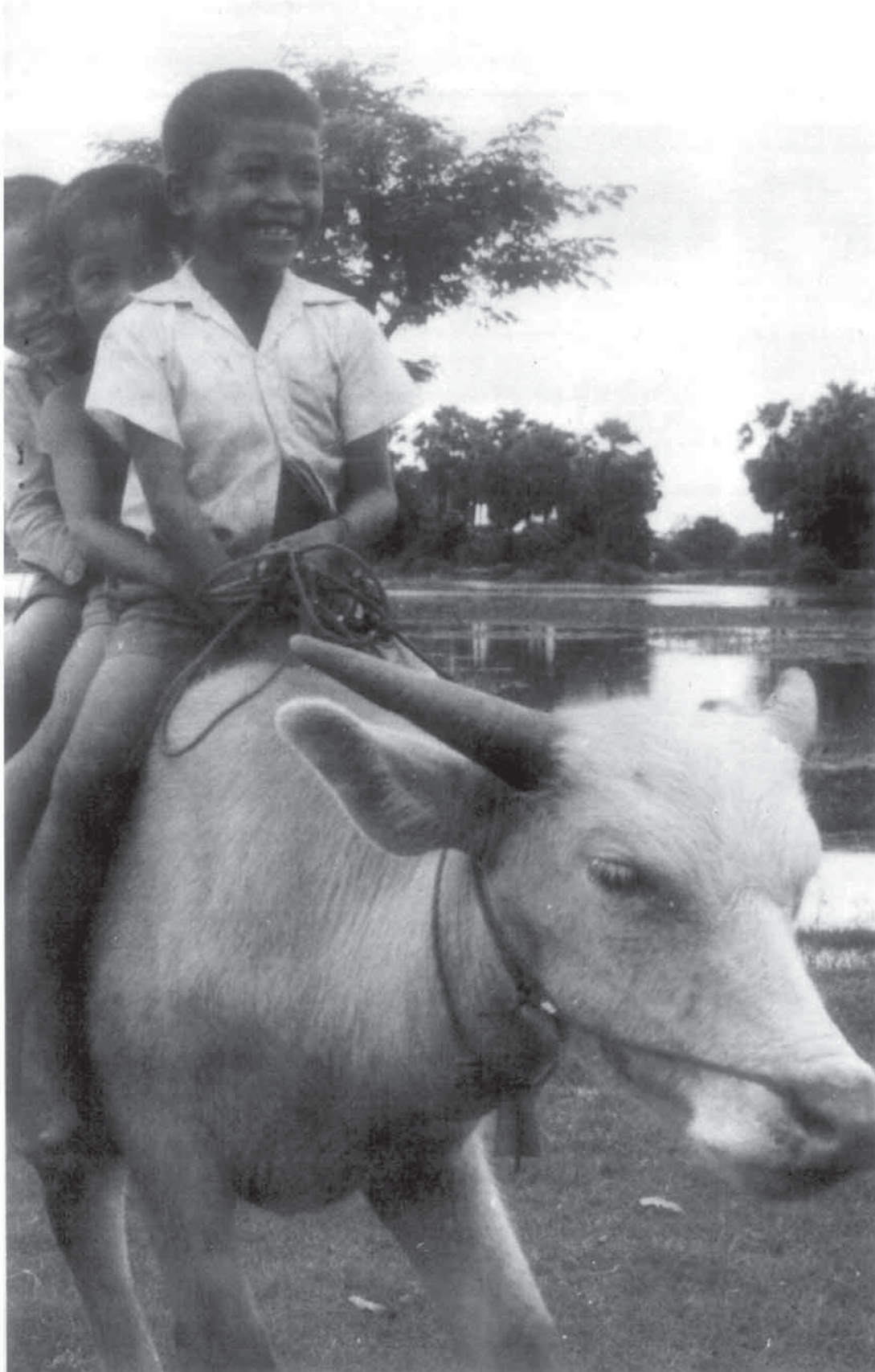


คู่ขวัญควาซ

มนธิรา อินทร์อร่าม



■ ประเพณีทางภาคเหนือ นั้นนับว่าเป็นประเพณีที่น่าสนใจไม่น้อยไปกว่าภาคอื่น เป็นประเพณีที่เป็นไปโดยธรรมชาติ ตามความเชื่อศรัทธาของชาวท้องถิ่น ซึ่งเป็นมรดกตกทอดกันเป็นศิลปะประจำภาค มาช้านานแล้ว.—

ประเพณีไทยทางเหนือ จึงนับว่ามีศิลปวัฒนธรรมอันดีงามที่เป็นเครื่องสะท้อนให้เห็นถึงชีวิตความเป็นอยู่ที่เต็มไปด้วยความสุขสงบเรียบง่าย ไปด้วยความมกน้อย สันโดษ และความเป็นผู้มีใจสูง เราจะหาความเอื้ออาทรที่มีต่อกันไม่ยากนักในถิ่นไทยเหนือ ดินแดนแห่งดอกไม้งามและผู้หญิงสวย

ชีวิตของชาวเหนือมักจะนิยมนับวันเริ่มต้นตั้งแต่วันขึ้นปีใหม่หรือที่เรียกกันว่า “ตรุษสงกรานต์” คือนับแต่เดือน 7 เหนือ (คือเดือน 5 ใต้) เป็นเดือนแรก ถือเป็นเดือนที่ 1 ในการดำเนินชีวิตแล้วหมุนเวียนเปลี่ยนไปจนกลับมาบรรจบครบรอบในเวลา 12 เดือนของปีเป็นเช่นนี้ตลอดมาแต่การนับเดือนจันทรคติ ของชาวเหนือนั้นเขาจะนับมากกว่า ภาคกลางไป 2 เดือน เป็นต้นว่าเดือน 12 ของภาคกลางจะถือเป็นเดือน ยี่ ของทางภาคเหนือ เป็นต้น ดังนั้นเราจะเห็นว่าชีวิตประจำวันตลอดจนประเพณีการทำบุญจึงหมุนเวียนเปลี่ยนไปตามจักรราศรีที่เพี้ยนไปจากภาคกลางอยู่บ้าง ดังจะนำมาประกอบการพิจารณา ดังนี้

1. เดือน 7 เหนือ ซึ่งทางภาคกลางเป็นเดือน 5 ตรงกับเดือนเมษายน เดือนนี้จะมีประเพณีการเล่นสงกรานต์ ประเพณีดำหัว ปอยบงชุกแก้ว (บวชเณร) ขึ้นเรือนใหม่ เลี้ยงผีปู่ย่า

2. เดือน 8 เหนือ (เดือน 6 ของภาคกลาง ตรงกับเดือน พฤษภาคม จะมีปอยบงชเณร ปอยหลวง (งานสมโภชทานวิหาร โบสถ์กำแพง) ขึ้นบ้านใหม่ แต่งงาน วิสาขบูชา ไหว้พระธาตุ

3. เดือน 9 เหนือ หรือเดือน 7 ใต้ ตรงกับเดือนมิถุนายน เดือนนี้อากาศจะร้อนจัด จึงมักจะมีคำพังเพยที่กล่าวว่า “เดือนเก้าหมาเฒ่านอนน้ำ” อันหมายถึงอากาศร้อนจัด จนแม้แต่

สุนัขแก่ ๆ ยังต้องนอนแช่น้ำ เดือนนี้จะมีประเพณี การไหว้พระธาตุ เช่น พระธาตุดอยสุเทพ ใน เดือน 9 เพ็ญ เดือนนี้ หากฝนฟ้าดี ก็จะเริ่มทำ นนา ทำพิธีแอกนาหว่านกล้า

4. เดือน 10 หน้า หรือเดือน 8 ได้ตรงกับ เดือนกรกฎาคม เดือน 10 เพ็ญ เป็นเดือนแห่งการ เข้าพรรษา การทำนาจะเริ่มลงมือไถคราดหว่าน กล้า เพราะกำลังจะเข้าฤดูฝน

5. เดือน 11 เหนือ หรือเดือน 9 ได้ ตรง กับเดือนสิงหาคม เป็นเดือนแห่งการปลูกรนาและ ดำนาและมีการจำศีลของผู้เฒ่า

6. เดือน 12 เหนือ หรือเดือน 10 ได้ ของ ภาคกลางตรงกับเดือนกันยายน เดือนนี้จะมีฝน ตกชุกก่อให้เกิดน้ำท่วม ประเพณีจึงกำเนิดมา ทางศาสนา คือจะมีการทานข้าวสลาก หรือกัวย สลาก ขึ้นในวันขึ้น 8-15 ค่ำ ถึงเดือน 12 แรม 15 ค่ำ ในเดือน 12 เพ็ญ มีการทานอุทิศส่วน กุศลแก่คนตาย ถือว่า ยมพบาลจะปล่อยผีออก

มารับของท่านได้โดยเสรี ชีวิตประจำวันของชาว บ้านนอก จะเริ่มทำการหว่านพันธุ์ผักเพื่อทำสวน ต่อไป

7. เดือน เกียงเหนือ หรือเดือนเจียง ตรง กับเดือน 11 ของภาคกลาง เป็นการทำบุญออก พรรษา ทำทานสลากภัตต์ ทานกฐิน จนถึงเดือน ยี่เพ็ญ ชาวบ้านก็จะเริ่มทำสวนปลูผัก

8. เดือนยี่เหนือ หรือเดือน 12 ของภาค กลางตรงกับเดือนพฤศจิกายน จะมีประเพณี ทานกฐิน ถึงวัน 15 ค่ำ ต่อจากนั้นก็จะเป็นประ เเพณีลอยกระทงตามประทีป และทอดผ้าป่า ตั้ง ธรรมหลวงเทศน์มหาชาติ ต่อจากนั้น ชาวบ้าน ก็จะลงมือทำสวน

9. เดือน 3 เหนือ หรือเดือนอ้ายของภาค กลางคือเดือนธันวาคม จะมีประเพณีการเทศน์ มหาชาติ และทอดผ้าป่า ชาวบ้านก็จะเริ่มเกี่ยว ข้าวคอ เดือน 3 ชาวบ้านก็จะเริ่มปลูกพืชล้มลุก เช่น ก่อป่าลี ก่อดอก และอื่น ๆ

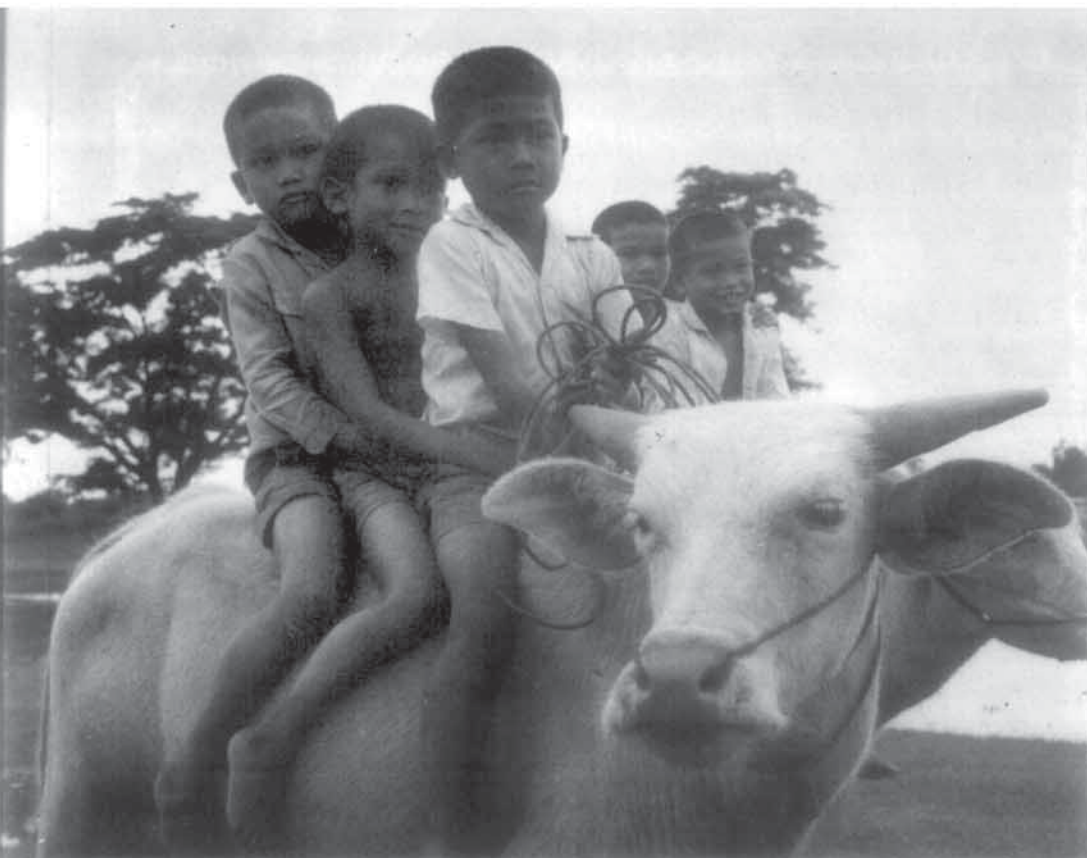


10. เดือน 4 เหนือหรือเดือนยี่ได้ตรงกับ เดือนมกราคม ในเดือนนี้การเก็บเกี่ยวจะเสร็จ แล้ว จะเริ่มเก็บข้าวเข้ายุ้ง เข้าฉาง เสร็จฤดูการ ทำนา เมื่อเก็บข้าวเสร็จแล้ว ก็มีการทำบุญ เรียก ว่าทานข้าวจี ข้าวหลาม และมีประเพณีการขึ้น บ้านใหม่ แต่งงาน

11. เดือน 5 เหนือหรือเดือน 3 ได้ ตรง กับเดือนกุมภาพันธ์ เป็นเดือนมาฆะบูชา จะมี การทำบุญปล่อยหลวง (งานมหกรรมฉลองสมโภช) หากมีศพระก็มักจะทำพิธีเผาในเดือนนี้ เรียก ว่าลากปราสาทศพระ หรือทางไทยใหญ่เรียก ว่า “ปอยล้อ” อากาศจะเริ่มร้อนขึ้น

12. เดือน 6 เหนือ หรือเดือน 4 ภาคกลาง ตรงกับเดือนมีนาคม ในเดือนนี้จะมีการทำบุญ ปอยน้อย (บวชเนรอุปลสมบท) ขึ้นบ้านใหม่ แต่ง งาน

ประเพณีที่ไม่ใช่เกี่ยวกับศาสนา เช่นประเพณี การเลี้ยงผี หรือการฟ้อนผีมด ผีเม็งนั้นจะเริ่ม ตั้งตั้งแต่ 7-8-9 เหนือ



ประเพณีการทำบุญ และชีวิตประจำวันของชาวเหนือ นั้นเมื่อประมวลแล้วเราจะเห็นว่าเขาจัดระเบียบแบบแผนเป็นไปตามดินฟ้าอากาศของพื้นที่บ้านนอกเหนือจากนี้ ยังมีประเพณีอีกอย่างหนึ่งที่จัดขึ้นตามความคิดเห็นของบรรพบุรุษ ของชาวล้านไทยเหนือซึ่งปัจจุบันได้กลายเป็น ประเพณีที่สืบทอดกันมาหลายชั่วอายุคน ประเพณีนั้นก็คือ พิธี “สูข่วัญ”

■ พิธี “สูข่วัญ” นั้นมักจะทำกันเพื่อความเป็นสิริมงคลแก่ผู้ทำและผู้ถูกกระทำ คนโบราณเชื่อกันว่า คนเราตั้งแต่เกิดมาจะมีสิ่งหนึ่งซึ่งเรียกกันว่า “ข่วัญ” เป็นของรักษาตัวอยู่ทุกคน ข่วัญเป็นธรรมชาติที่เร้นลับ และสำคัญมากเป็นสิ่งที่มองไม่เห็นแต่อาจจะทำให้คนที่เป็นเจ้าของข่วัญนั้นเจ็บป่วยไม่สบายขึ้นได้ในเมื่อข่วัญไม่อยู่กับร่างอย่างเช่นเด็กตกใจด้วยเหตุใดเหตุหนึ่งผู้ใหญ่มักจะปลอบข่วัญว่า “ข่วัญเอ๊ยมาอยู่กับเนื้อกับตัวนะ” นี้ก็เพราะมีความเชื่อ มาแต่โบราณว่าในขณะที่นั้นข่วัญกำลังหนีออกจากร่างหรืออย่างที่เราเรียกกันว่า “ข่วัญหนีดีฝ่อ” หรือเรียกกันอีกอย่างว่า “ข่วัญหาย” ก็ได้

“ข่วัญ” มี “กำลัง” ตามวัยตามอายุของบุคคล คือเมื่อยังเล็กยังเป็นทารกอยู่ ข่วัญก็มีกำลังอ่อนซี้มักตกใจง่าย ครั้นโตใหญ่ แข็งแรงขึ้น ข่วัญก็มีกำลังแข็งแรงขึ้นไม่ตกใจง่ายอีกต่อไป และเมื่อเด็กตกใจเรามากก็คิดว่า ข่วัญเด็กนั้นหายหรือออกจากร่างหลบหนีกระเจิดกระเจิงไปอยู่ตามป่าตามดง เมื่อเป็นเช่นนี้ก็ต้องมีการทำพิธีเรียกข่วัญ ลักษณะพิธีทำก็จัดอาหารที่นำกิน มีรสอร่อย ใส่ภาชนะพร้อมด้วยบายศรี ยกมาตั้งตรงหน้าผู้ที่ “ข่วัญหนี” แล้วผู้ใหญ่ในที่นั้นจะเป็นผู้กล่าวเชิญข่วัญให้กลับมาด้วยวาจาอันอ่อนหวานขอให้ข่วัญกลับมาอยู่กับเจ้าของต่อไป

คำเรียกข่วัญนั้นมีต่าง ๆ กัน ผู้เขียนจะขอคัดคำเรียกข่วัญของชาวพื้นเมืองอุดรมาให้ดูสักตอนหนึ่งดังนี้ “มาเออข่วัญเอ๊ย เจ้าอย่าได้ไปเที่ยวเกิดในท้องนางอย่าได้ไปเที่ยวขวางในท้องเพิน

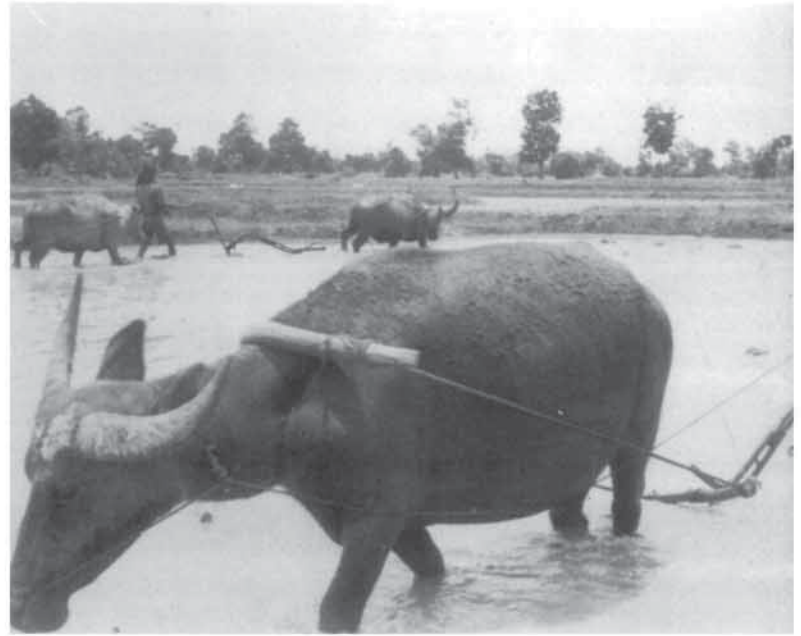


อย่าได้ไปอยู่เถื่อนกว้าง นำมืออย่าได้ไปอยู่คี่รี นำเผด ให้เจ้ามาฮอดเขตเมืองคน ถึงเรือนตนอย่าได้ย่าน ข่วัญผู้หัวล้านให้เอาผ้าปกหัวมาเออ มาอยู่เรือนนาหลานเจ้าเออ มาอยู่ชานน้ำลูกเจ้าเออ มาอยู่เรือนพื้นแป้นหญ้าแฝกมุงหนาเจ้าเออ มาอยู่เรือนพื้น แป้นหญ้าคามุงดีเจ้าเออ เสาเรือนเจ้าพอข้างลาก ฟากเรือนเจ้าพอข้างเซ็น เชนเรือนเจ้าพอข้างแก่ หลังใหญ่แท้ที่อยู่สบาย มีฝาลายยีนและพื้นแป้นยอตั้งอันใด สายใจเจ้าอยู่เลี้ยงคู่แก้วเมียข่วัญ รักแพงกันเหลือเล พ่อแม่เจ้าบอได้ขาย คายายเจ้าบอได้จ่าย ไมค์อนสันบอได้ตี ไมค์อนฮีบอได้ฟาด บอได้ประมาทเจ้าจักยาม” มาเออข่วัญเอ๊ย มาอยู่เรือนเสาแก่นเจ้าเออ มาอยู่แท่นสนอนเพียงเจ้าเออ มานอนเตียงร้างเจ้าเออ มีทั้งสาดผืนกว้างปูขนหมอน หัวลาชอนเสื่อ บักบ้านเฮ้อหัวแดง ไหมลิ้นแดงปักแล้ว ประคั้นแก้วอยู่ของ ๆ

การเรียกข่วัญนี้ ต่างก็มีความคิดเหมือน ๆ กันคือเกรงว่าข่วัญจะไปลำบาก ได้รับทุกข์ทรมานในอนาคตสำหรับพวกเขาจะเรียกข่วัญหรือวิญญาน เขาจะต้องเช่นบูชาด้วยข้าวปลาไก่ตัวผู้ ไก่ตัวเมีย และกล้วย ก่อนเริ่มพิธี จะต้องเคาะบันไดเสีย 3 ครั้งพร้อมกับร้องเชิญว่า “ปรี้อ วิญญานเอ๊ย อย่าไปเขื่อนแซ อยู่ข้างนอกเลยฝนตกก็จะมีเปียก แดดออกก็จะมีร้อน ขวงวันปลิงหากจะกัดดูดกินเลือดเสือกก็จะมีขบกัด ฟากก็จะทับเจ้า ปรี้อวิญญานเอ๊ยกลับมาเถิด ที่นี้จะทำให้เจ้าเป็นสุขไม่ต้องอนาทรร้อนใจ มาเถิดมากินอยู่ในที่ซึ่งมีกำบังพ้นจากลมแฉะและพายุ”

เสร็จแล้วก็เอาของเหล่านี้มารับประทานกัน จากนั้นก็จะเอาเชือกมาเสกเป่าผูกข้อมือและคล้องคอ

■ นี่ก็คือการสูข่วัญ ที่ไทยทางภาคเหนือนิยมกันมาก ซึ่งก็คล้าย ๆ กับพิธีทำข่วัญของคนภาคกลางนั่นเอง เช่น ภาคกลางจะมีการทำข่วัญภาค แต่ทางภาคเหนือจะทำข่วัญลูกแก้ว เป็นต้น ที่เรียกกันว่าลูกแก้วนั้น ก็หมายถึงคำว่า “นาค” นั่นเอง แต่ที่เรียกว่าลูกแก้ว นั้นอาจจะเนื่องมา



จากความหมายที่ว่า “คุณพระศรีรัตนตรัย” ซึ่งประกอบไปด้วย “แก้วสามประการ” นั่นเอง อันเป็นการขอมาคุณพระศรีรัตนตรัย ซึ่งก็ไม่ใช่จะทำได้แต่คนเท่านั้น แม้แต่สัตว์ที่มีบุญคุณเขาก็นิยมที่จะทำพิธีสู่ขวัญให้มันด้วย อันเป็นการขอมมาที่ใช้งานมันหนักมาทั้งปี

เป็นที่ทราบกันแล้วว่า เมืองไทยนับตั้งแต่ก่อตั้งขึ้นมาเป็นสยามประเทศ เป็นอยู่ชั่วอยู่นานแต่ดึกดำบรรพ์ เพราะชาวนาเป็นกระดูกสันหลังของชาติ ดังนั้นจึงมีผืนนาเท่านั้นที่เป็นทรัพยากรอันมหาศาล และตัวการที่ทำให้ทรัพยากรมีค่าขึ้นก็คือแรงวัว-ควาย และก็แน่ละ จะมีอะไรมาอดทนต่องานหนักเท่าสัตว์ชนิดนี้อีกแล้ว อดทนทั้งคำพูดเฉียนตี เจ้าทุยก็ยินดีที่จะทนและก้มหน้าทำงานต่อไป โดยไม่เคยปริปากบ่นสักคำ

ด้วยเหตุนี้จึงเป็นที่มาของการ “ทำขวัญควาย” เพื่อขอมมาลาโทษที่ได้ล่วงเกินด้วย ภาย วาจาใจ และพิธีการ “ปลดแอก” ออกจากคอกของมันโดยสิ้นเชิง

การสู่ขวัญควายนั่นจะกระทำก็ต่อเมื่อ ไม่ได้ใช้ควายนั้นทำงานอีกแล้ว แม้จะเสร็จพิธีการสู่ขวัญเขาก็จะไม่นำมาใช้งานอีกเลย

พิธีการ “ทำขวัญควาย” เจ้าบ้านในครอบครัว

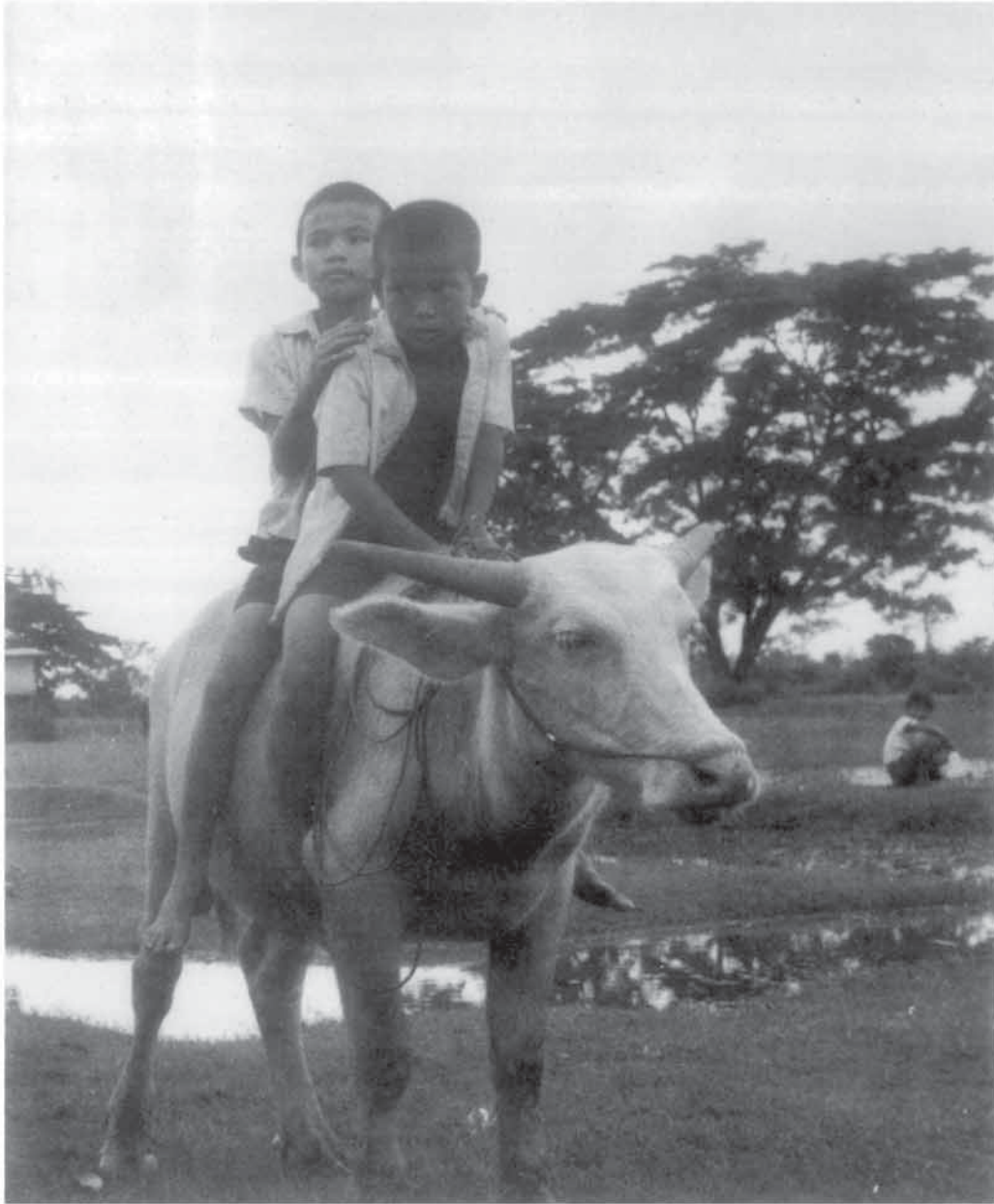


จะเป็นผู้ลงมือกระทำเองโดยมีสมาชิกในครอบครัว ทั้งลูกจ้าง คนเลี้ยงและคนดูแลจะต้องมาร่วมในพิธีด้วย

พิธีจะต้องจัดเตรียมเครื่องสังเวยดังต่อไปนี้ น้ำขมิ้น ข้าวตอก ดอกไม้หลากสี ใบส้มป่อย หมากเมี่ยง พลู บุหรี่ ขนมห ข้าวต้ม และอาหารต่าง ๆ ที่สำคัญเป็นต้นว่า ไก่ต้ม หรือไข่ต้ม กล้วยอ้อย และข้าวกล้า จากท้องนาที่เป็นผลผลิตจากควายที่จะเข้าพิธี และสิ่งที่จะขาดไม่ได้คือ รูปเทียน

■ วันทำพิธีเจ้าของจะเอาควายออกจากคอกทำการอาบน้ำขัดสีฉวีวรรณ(กาย)ให้เป็นอย่างดี แล้วจึงมาผูกที่ที่จะทำพิธีซึ่งเป็นหลักกลางปราสาทพิธีวางกระทงที่บรรจุ หมาก พลู บุหรี่ กล้วย อ้อย ขนมห อย่างละเล็กละน้อยนั้นบนกระหม่อมของมันแล้วมัดด้วย “สายใบตอง” (คือกรวยที่ทำด้วยใบตอง) และด้วยสายสิญจน์ คั่นด้วยกระโถร้อนเป็นสายมาจจากไก่ต้มในถาดที่วางไว้ระหว่างควายกับพิธีกรที่กำลังถือขันน้ำขมิ้นส้มป่อย จากนั้น เจ้าบ้านจะกล่าวคำ “ฮ่ำ ฮี ฮ่ำไฮ” (ขอขมาลาโทษดังนี้

“ในวันนี้ก็เป็นวันดี เป็นวันอุปมงคลอันประเสริฐ เป็นการอันเกิดกับโลก โลก เป็นการไถนาปลูกข้าวสืบมาแต่เงิน (เช่น,สมัย) พญา สมมุติเจ้า



ตกแต่งไว้แต่ดีหลี หากเป็นป้ายเวณี (ประเพณี) กับโลกเพื่อคนทั้งหลายได้บริโภค กินตาน (กินทาน) ตามโบราณจารีต ครั้นถึงฤดูเดือน 8-9-10 ฝนตกลงมาท่าใหญ่ เอาใส่เต็มนาเอาไถนากอแยก (แรก) วางแยกไว้เหนือคอกผูกเจี้ยว (เชือก) ป้อ (ป้อ) ไร่ห้อมันไถเสียบดินไปมา ไถเมื่อเจ้าเมื่อ แล่ง ต่างก็อด เหลือแฉง ล้าปากจู้วัน ๆ ต้านก็ มาอุตสาหการ ห้อมันแล้วก็เสร็จ

ในวันนี้ก็จะปอย มหิงสา แก้วป้อ (พ้อ) มงคล ควายตัวก้าจูน (ค้ำชูเจ้าของ) ป้อตักขี้ยาก

บัดนี้ผู้ข้าก็จักแก่เสีย ยังแอกอันอยู่เหนือคอกและ หนอก จักแก่เสียยัง แอกอันเป็นปอกสมคอก บัดนี้ตั้งหลาย ก็จักเอามาขึงน้ำเข้ามั้น สัมปอัย กับตั้ง ดอกไม้ เตียนงาม เพื่อสุมนา (ขมา) การวะ ตามแต่โทษ

เมื่อใจโหด(โกรธ) รารี เจี้ยก ปาคตีดำ หย้อ (ประชด) เป็นคำแสบบไม่ไหวแห่งต้าน ตั้งหลายก็ ขอสุมนา ขอหื้อท่านละลอคอดเสียยัง เสียยังโทษ นโทษแห่งผู้ข้าทั้งหลาย

วันนี้เป็นวันดีล้ำยิ่ง จักเจิม (เชิญ) ขวัญแก้ว มิ่ง

บุญเฮือง หื้อขวัญชายตึงมวล จุ่งจักจวน กั้นมา แม้นไปอยู่ป่าไผ่ก็ห้อมา

แม้นไปอยู่แม่น้ำใหญ่ เกาะดอนทรายก็ห้อมา หื้อ หอเฮือนมลมาเหลือเก่า มีลูกเต้า (ของควาย) หลวงหลาย หื้ออยู่สุขสบาย เตี้ยงเต้าตราบสอง ร้อย ชาว (220) ขวบ เข้า กู้ ตับ กู้ตัว แต่ดีแด เตอ”.....

เมื่อผู้ประกอบพิธีได้กล่าวคำเหล่านี้ ซึ่งมีมากกว่านี้ 3 จบแล้วก็จะประพรม น้ำขมิ้น สัมปอัย ใส่ควายพร้อมกับให้คนอื่น ๆ มาประพรมต่อ ๆ กันจนครบ (จำนวนผู้ที่เกี่ยวข้อง) แล้วทอดข้าว กล้าที่นำมาจากนาให้ควายได้กิน (ผลผลิตจาก หนาคแห่งของมันเอง) บางส่วนไถ่ตมันนั้นไม่เกี่ยว เนื่องจากควายมีฟันล่างเพียงชุดเดียว จึงไม่มีสิทธิ์ จะขบเคี้ยวได้ เจ้าของก็จะเอาไปจัดการเสียเอง คำกล่าวนั้นจะว่าเอาเองก็ได้ ให้มีเนื้อหาคาลัย ๆ กันในแนวนี้ โดยไม่ต้องคล้องจองกัน หรือจะเป็น ร่ายยาวก็ได้ แล้วแต่ความสันตัด

ประเพณีการทำขวัญควายนี้ถือกันว่าเป็นสิ่งจำเป็นที่จะทิ้งเสียไม่ได้และเชื่อกันว่า ถ้าไม่ทำแล้ว ข้าวกล้าจะไม่ได้ผลดีเพราะควายที่เราใช้แรงงาน มันตลอดทั้งปีจะแข่งเอาจนทำให้เพลี้ยแมลงลง กินหมดเป็นผลทำให้ไม่ได้ผลเต็มเม็ดเต็มหน่วย ซึ่งเรียกกันว่า “ขวัญควายกิน”

เท่าที่ประมวลมาทั้งหมดนี้ จะเห็นว่าประเพณี การทำบุญ และชีวิตประจำวันของชาวเหนือ นั้น ดำเนินไปอย่างมีระเบียบแบบแผนเป็นประเพณี ที่คลุกเคล้ากับศาสนาพุทธ ปนพราหมณ์ อย่าง แยกกันไม่ออก อันเนื่องมาจากความศรัทธา ของชาวเหนือที่มีต่อศาสนาความเชื่อนี้เองจึงก่อให้เกิด ประเพณีต่าง ๆ ดังกล่าวขึ้นและด้วย ศิลปวัฒนธรรมอันดีงามของชาวภาคเหนือนี้เอง ที่เป็นเครื่องทำให้วิถีชีวิตของเขา เต็มไปด้วย จิตใจอันสูงส่งรักที่จะอยู่อย่างสงบ มีความสุข ความพอใจในชีวิตเท่าที่มีอยู่แล้ว อย่างสันโดษ ยากที่จะหาภาคใดในประเทศเท่าเทียม □